

Zadanie publiczne pn. II Konferencja naukowa „Trwanie pod obcą władzą – wojna i ludzie. Mazowsze Północno-Wschodnie w okresie zaborów” dofinansowana ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Dr Marek Niewiadomski

Mazowsze Północno-Wschodnie w przeddzień wybuchu I wojny światowej

Przedstawiony artykuł ma charakter przyczynkarski i porusza tylko kilka kwestii dotyczących guberni łomżyńskiej i płockiej przed wybuchem pierwszej wojny światowej. Nie wyczerpuje w żadnym wypadku tematu, a nawet poszczególnych zagadnień ze względu na ograniczoną objętość. Poruszono w nim głównie sprawy związane z administracją, wyborami do Rady Państwa i Dumy Państwowej i zagadnienia pocztowo-telegraficzne.

Ukazem o „Zarządzie Gubernialnym i Powiatowym w Królestwie Polskim” z 31 grudnia 1866 r. car Aleksander II wprowadził zmiany w podziale terytorialnym oraz reorganizację administracji w Królestwie Polskim. Zmiany te miały głównie podłoże polityczne. Zlikwidowano resztki autonomii Królestwa Polskiego, wprowadzając strukturę podobną, jak na pozostałym obszarze Cesarstwa. Językiem urzędowym stał się rosyjski, a najważniejsze stanowiska zaczęto obsadzać Rosjanami. Królestwo otrzymało trójstopniowy podział administracyjno-terytorialny na gubernie (*губерния*), powiaty (*уезд*) i gminy (*змина*). Nowe przepisy weszły w życie od 13 stycznia 1867 r., w miejsce dotychczasowych pięciu guberni tworząc dziesięć nowych: kaliską, kielecką, lubelską, łomżyńską, piotrkowską, płocką, radomską, siedlecką, suwalską i warszawską, z gubernatorami, *będącymi najwyższymi przedstawicielami władzy rządowej* na czele oraz 84 powiaty, zarządzane przez naczelników i 1284 gminy z wójtami. W 1914 r. Królestwo Polskie miało 126955 km² powierzchni, czyli

0,6% powierzchni Cesarstwa Rosyjskiego. Według danych rosyjskich na 14 stycznia 1913 r. mieszkało na tym obszarze 13055313 mieszkańców, czyli 7,5% ludności Rosji¹.

Wśród powołanych jednostek administracyjnych gubernia łomżyńska miała 10545 km² powierzchni z podziałem na 7 powiatów z 7 gminami miejskimi i 72 wiejskimi i gubernia płocka o 9431 km² powierzchni i 7 powiatami oraz 9 gminami miejskimi i 95 wiejskimi². Charakterystyczna dla rosyjskiej biurokracji była zasada jednoosobowego kierownictwa na wszystkich szczeblach cywilnej administracji rosyjskiej. W terenie była realizowana przez gubernatorów i naczelników powiatu. Przy kolegalnej formie działania urzędów gubernialnych i powiatowych nie podważało to zasady kierowniczej prerogatywy gubernatora i naczelnika, ponieważ to oni przewodniczyli wszelkim komisjom, mianowali ich członków i zatwierdzali wszelkie postanowienia. Również wobec urzędników posiadających część scedowanych kompetencji, ostateczna decyzja pozostawała w ich ręku³.

Obowiązki gubernatora łomżyńskiego od 30 czerwca 1909 r. pełnił Siemion Pawłowicz Papudogło, a wicegubernatora od 20 marca 1911 r. Aleksander Wasiljewicz Janowski. Rząd gubernialny łomżyński w końcowym okresie swojego istnienia miał osiem wydziałów: Administracyjny, Wojskowo-Policyjny, Prawny, Ubezpieczeń, Lekarski, Weterynaryjny, Budowlany i Kancelarię Ogólną, na czele z radcami lub asesorami, oprócz wydziału lekarskiego, który podlegał inspektorowi lekarskiemu. Wydziały z kolei dzieliły się na referaty, oznaczone cyframi rzymskimi. W 1914 r. wśród urzędników rządu gubernialnego łomżyńskiego większość pracowników była Polakami wyznania katolickiego – 28 osób, 14 było wyznania prawosławnego i 1 osoba wyznania ewangelickiego⁴. Gubernatorem płockim

¹ E. Strasburger, *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich. Rok 1915*, Warszawa 1916, s. 1-2; W. Grabski, *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego. Rok 1914*, Warszawa 1915, s. 1-2, 13; A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, *Statystyka Polski*, Kraków 1915, s. 2; J. Englich, *Sily gospodarcze Królestwa Polskiego*, Poznań 1917, s. 9; *Kalendarz Encyklopedyczno-Informacyjny na rok zwyczajny 1915*, Warszawa 1915, s. 155-156. W Królestwie Polskim było 116 miast, 358 osad, 34686 wsi i kolonii oraz 12805 folwarków. Spośród 358 osad 43 miały własne zarządy gminne, a pozostałe wchodziły w skład gmin wiejskich.

² *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Janickiego, Warszawa 1918, s. 13; *Miasta i gminy wiejskie w powiatach Królestwa Polskiego według postanowienia Komitetu Urządzającego z dnia 29 grudnia 1867 r./10 stycznia 1868 r.*, „*Ekonomista*” 1868, z. 3, s. 96-97.

³ G. Smyk, *Rosyjski model administracji publicznej u kresu Imperium*, [w:] *Nihil mis veritas*. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu, pod red. Marcina Głuszaka i Doroty Wiśniewskiej-Józwiak, Łódź 2016, s. 457-461.

⁴ A. Nikiforuk, *Kancelaria Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego z lat 1867-1918*, „*Archeion*” 1984, t. 78, s. 197; A. Górak, K. Latawiec, *Gubernatorowie i wicegubernatorowie w Królestwie Polskim po 1867 roku*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 5, cz. 2, *Biurokracja monarchii*, red. Andrzej Gaca, Artur Górak, Zbigniew Naworski, Lublin-Toruń-Włocławek 2013, s. 542-543; A. Chwałba, *Polacy w służbie Moskali*, Warszawa-Kraków 1999, s. 127. Żona gubernatora Olga Nikołajewna Papudogło zmarła 19 V 1910 r. Jej zwłoki 21 V zostały ze stacji w Czerwonym Borze przewiezione na cmentarz w Odessie.

był Aleksiej Aleksandrowicz Rozenszild-Paulin, a wicegubernatorem Zachar Zacharowicz Balk⁵.

Wraz ze zniesieniem stanu wojennego w 1908 r. zmieniło się też obowiązujące dotychczas prawo. Od tej chwili postawienie osoby przed sądem polowym mogło nastąpić dopiero na podstawie indywidualnego rozporządzenia, urzędnicy stali się nieusuwalni ze swoich stanowisk bez ich wyraźnej zgody oraz, co najważniejsze dla mieszkańców Królestwa, można było tworzyć organizacje i instytucje kulturalne, społeczne i gospodarcze. Ponadto wydanie pozwolenia na powołanie stowarzyszeń przekazano z kompetencji generał-gubernatora warszawskiego gubernatorom poszczególnych guberni. Przywrócono również dwutygodniowy termin na zarejestrowanie lub odrzucenie podania, a zawieszenie działalności stowarzyszenia było możliwe dopiero po zasięgnięciu opinii Urzędu ds. Stowarzyszeń⁶. Co ciekawe, jeszcze w 1908 r. miasto Ostrołęka zapłaciło 18,7 rb., jako koszty stanu wojennego, a sąsiedni Maków 37,9 rb⁷.

Podstawowym organem administracji państwowej były powiaty. Kierował nim naczelnik powiatu (*уездный начальник*), mając do pomocy dwóch zastępców, wchodzących w skład zarządu powiatowego, którego przewodniczącym i kierownikiem kancelarii był naczelnik. Do jego kompetencji należało w pierwszej kolejności realizowanie wszelkich zadań zleczanych przez władze nadrzędne, dotyczących polityki rusyfikacyjnej oraz unifikacji administracyjnej i gospodarczej z Cesarstwem Rosyjskim. Inne zadania dotyczyły zabezpieczenia porządku i bezpieczeństwa oraz sprawnego działania administracji na terenie podległego mu powiatu. Naczelnik przewodniczył posiedzeniom kolegium urzędu powiatowego, składającego się z dwóch jego zastępców: naczelnika ds. administracyjno-włościańskich i naczelnika ds. wojskowo-policyjnych oraz lekarza i inżyniera powiatowego⁸.

Po zmianach administracyjnych przeprowadzonych w 1912 r. w wyniku których powołano nową gubernię chełmską nastąpiło przeniesienie powiatu węgrowskiego z dotychczasowej guberni siedleckiej do guberni łomżyńskiej. Z guberni łomżyńskiej do warszawskiej przeszedł powiat pułtuski. Jeszcze wcześniej bo w 1893 r. z guberni płockiej do

⁵ *Памятная книжка Плоцкой губернии на 1913 год*, Плоцк 1913, s. XXXIII.

⁶ A. Górak, J. Kozłowski, K. Latawiec, *Słownik biograficzny...*, s. 349-351, 451-454; A. Dobroński, *Walory wojskowe...*, s. 227; *Zniesienie stanu wojennego*, „Wiadomości Codzienne” nr 13 z 15 X 1908 r., s. 1; *Po zniesieniu stanu wojennego*, „Nowa Gazeta” nr 487 z 22 X 1908 r., s. 2. Według starego stylu stan wojenny został zniesiony 11 października.

⁷ B. Markowski, *Finanse miast Królestwa Polskiego*, t. 1, Kielce 1913, s. 276. Pozostałe miasta nie ponosiły kosztów stanu wojennego w 1908 r.

⁸ *Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1915 год*, Петроград 1915, s. 450.

warszawskiej przeniesiono powiat płoński. W nowej sytuacji administracyjnej stanowiska naczelników powiatów w guberniach łomżyńskiej i płockiej pełniły osoby, które zostały wykazane w poniższej tabeli.

Tabela 1.

Naczelnicy powiatów guberni łomżyńskiej i płockiej w 1914 roku

L.p.	Powiat	Naczelnik	Zastępca naczelnika do spraw	
			administracyjno-włościańskich	wojskowo-policyjnych
Gubernia łomżyńska				
1.	Łomża	Adolf W. Milbrand	Adolf N. Charzanowski	Konstantin A. Sawieljew
2.	Kolno	Ippolit M. Bitnyj-Szljachto	Jermołaj M. Maszanow	Nikołaj N. Stawin
3.	Maków	Nikołaj M. Wołoncewicz	Aleksiej N. Gendrichow	vacat
4.	Mazowieck	Iwan E. Fibich	Martin A. Garljewskij	Konstantin N. Popowski
5.	Ostrołęka	Aleksander A. Blumenfeld	Aleksiej P. Kartuzow	Władimir J. Kasatkin
6.	Ostrów	Wasilij N. Jurzejew	Dmitrij A. Strjełkow	Anatolij I. Andrijewskij
7.	Szczuczyn	Konstantin S. Gawłowski	vacat	Aleksandr A. Tugapow
8.	Węgrów	Adrian A. Lebieda	Aleksandr P. Kudrickij	Siergiej I. Łojko
Gubernia Płocka				
1.	Ciechanów	Piotr A. Zjukow	Stiepan A. Baryłowicz	Aleksandr O. Gagen
2.	Lipno	Iwan W. Peters	Nikołaj N. Kitičyn	Iwan F. Lewickij
3.	Mława	Wiliam Eduard Klompman	Siergiej W. Muzalewskij	Siergiej P. Papudogło
4.	Płock	Leonid A. Gajewskij	Aleksandr N. Kasperowicz	Grigorij N. Siergijenko
5.	Przasnysz	Arsenij P. Kozmin	Stiepan R. Czejczjeniec	Paweł A. Aszejew
6.	Rypin	Nil L. Sobolewskij	Aleksandr I. Gracijanskij	Grigorij F. Zrażewskij
7.	Sierpc	Piotr P. Strzyżowski	Georgij M. Wołosenkow	Aleksiej A. Prochorow

Źródło: Памятная книжка Ломжинской губернии на 1914 год, Ломжа 1914, s. 85-185; Памятная книжка Плочкой губернии на 1913 год, Плоцк 1913, s. 13-23.

Innym urzędem był Gubernialny Zarząd Przychodami Akcyzy (*Губернское Управление Акцизными Сборами*) związany z Ministerstwem Finansów, odpowiedzialny za obliczanie, nakładanie i egzekwowanie podatków akcyzowych od produkcji i dystrybucji

alkoholu, cukru, soli i wyrobów tytoniowych. Zakłady, które wносиły opłaty akcyzowe, podporządkowano Gubernialnym Zarządom Akcyzy, obejmujących swoim działaniem kilka guberni, a te z kolei dzieliły się na okręgi. Jeden z zarządów gubernialnych miał siedzibę w Łomży. W jego skład wchodziły powiaty z guberni łomżyńskiej, płockiej i suwalskiej, dzieląc się na pięć okręgów z siedzibami: I – w Łomży, II – w Mławie, III – w Płocku, IV – w Suwałkach i V – w Wyłkowyszkach. Do okręgu łomżyńskiego należały powiaty: kolneński, łomżyński, ostrołęcki, ostrowski (oprócz gorzelni w Zaskowie) oraz gmina Baranowo z pow. przasnyskiego. Okręg podzielony był z kolei na dziesięć rewirów. Starszym pomocnikiem nadzoru akcyzowego na terenie powiatu ostrołęckiego od 1909 r. był Konstantyn Kapitonowicz Jermołajew, a rewizorem Michał Siwkowski⁹. Zmiany administracyjne związane z powołaniem guberni chełmskiej doprowadziły 14 stycznia 1914 r. do likwidacji Gubernialnego Zarządu Akcyzy w Łomży. Obszar guberni łomżyńskiej i płockiej włączono do Warszawskiego, a gubernię suwalską do Kowieńskiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy¹⁰.

Władzę administracyjną na terenie gminy realizował wójt, którym mógł być chrześcijanin, mający ponad 25 lat, osiadły na terenie gminy, od co najmniej 2 lat i posiadający gospodarstwo powyżej 6 morgów. Wójt składał przysięgę przed naczelnikiem powiatu i pełnił swoje obowiązki przez okres 3 lat. Zwoływał zebrania gminne przynajmniej raz na kwartał, w których miał prawo uczestniczyć każdy gospodarz, mający przynajmniej 3-morgowe gospodarstwo. Z obrad wyłączono: kobiety, sędziów pokoju, duchownych i przedstawicieli policji powiatowej. Wójt był organem wykonawczym zebrania gminnego mieszkańców. Pełnił też nadzór nad karczmami, szkołami, ochronkami oraz miarami i wagami, stosowanymi na terenie gminy. Przysługiwało mu prawo karania aresztem do 2 dni lub grzywną do 1 rubla za nieposłuszeństwo okazane władzy, przepisom prawnym lub za zakłócanie porządku.¹¹

Na najniższym szczeblu zadania związane z realizacją rosyjskiej polityki administracyjnej i podatkowej prowadzili sołtysi wsi wybierani na 3-letni okres urzędowania. Sołtysiem mógł zostać mężczyzna w wieku minimum 25 lat, mieszkający ponad 3 lata na terenie

⁹ *Памятная... на 1912 г.*, s. 55; *Памятная... на 1914 г.*, s. 55, 179; *Новый подział*, „Kurjer Warszawski” nr 83 z 23 III 1904 r., s. 3; J. Guttakowska, *Życie codzienne...*, s. 20. Nadzorcą gubernialnym I Okręgu Akcyzowego w 1912 r. był Nikołaj Siergiejewicz Gnieuszew, a w 1914 r. Władimir Pawłowicz Sidorski. W 1915 r. urząd został ewakuowany do Czernichowa, gdzie pracował do 1918 r.

¹⁰ K. Latawiec, *Administracja akcyzowa na terenie Królestwa Polskiego w latach 1866-1915*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, pod red. Artura Góraka, Ireneusza Łucia i Dariusza Magiera, Lublin-Siedlce 2008, s. 278-279; *Zmiany okręgów akcyzy*, „Goniec Wieczorny” nr 428 z 17 IX 1913 r., s. 3; *Zmiany w akcyzie*, „Nowa Gazeta” nr 476 z 15 X 1913 r., s. 2.

¹¹ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], Naczelny Komitet Narodowy [dalej: NKN], Sekretariat Generalny, sygn. 86, Wyciąg z ustaw gminnych obejmujących sądy gminne oraz szkolnictwo początkowe w Królestwie, k. 7-10; *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Janickiego, Warszawa 1918, s. 20.

wsi i mający przynajmniej 3-morgowe gospodarstwo. Zatwierdzenie na urząd sołtysa i odebranie od niego przysięgi dokonywał naczelnik powiatu. Sołtys, który był pomocnikiem wójta w wykonywaniu jego obowiązków na terenie wsi miał prawo wystąpić z wnioskiem do naczelnika powiatu o ukaranie wójta. Do zadań sołtysa należało zbieranie podatku na terenie wsi, a za swoją pracę pobierał pobory zależne od wielkości wsi. Na wsiach mających od 10 do 80 chałup, pobory wynosiły od 2,70 do 7,20 rubli i były rozkładane na poszczególnych mieszkańców wsi¹².

Znaczącym wydarzeniem dla mieszkańców Rosji i Królestwa Polskiego, a szczególnie dla urzędów i instytucji państwowych, szkół oraz policji, żandarmerii i wojska były obchodzone 21 lutego 1913 r. z dużym rozmachem i wielkim przepychem uroczystości 300. rocznicy panowania Domu Romanowych. W szkołach uczniowie otrzymywali prezenty, które jak podkreślano, pochodziły od samej rodziny carskiej. Były to zeszyty, ołówki i gumki do wycierania, stalówki z obsadkami, piórniki oraz słodycze. Do szkół dostarczyły je powiatowe władze szkolne, a rozdawali w oznaczonym dniu nauczyciele. Żołnierze i oficerowie czynnie służący 21 lutego w armii oraz urzędnicy państwowi otrzymali okolicznościowe medale „300-lecia panowania Domu Romanowych 1613-1913”. W kościołach, cerkwiach i synagogach odprawiono uroczyste nabożeństwa i odczytano manifest podkreślający szczególne znaczenie tego wydarzenia. Niektóre grupy zawodowe i społeczne otrzymały nagrody pieniężne. Wśród nich byli i rolnicy, dla których w guberni łomżyńskiej przeznaczono gratyfikację w wysokości 1 tys. rubli. Z terenu powiatu ostrołęckiego nagrodę taką w wysokości 300 rubli otrzymał Stanisław Nosek z Troszyna¹³.

Tabela 2.

Ludność miast i powiatów guberni łomżyńskiej na 14 stycznia 1913 roku (bez wojska)

Miasto i powiat	Stałych mieszkańców			Niestających mieszkańców			Ogółem
	M	K	razem	M	K	razem	
m. Kolno	3 771	3 403	7 174	176	164	340	7 514
p. Kolno	43 353	43 373	86 726	827	841	1 668	88 394
m. Łomża	9 141	9 682	18 823	4 676	5 067	9 743	28 556

¹² ANK, NKN, Sekretariat Generalny, sygn. 86, Wyciąg z ustaw gminnych obejmujących sądy gminne oraz szkolnictwo początkowe w Królestwie, k. 7.

¹³ T. Jabłoński, *Młodość tego pokolenia*, Warszawa 1977, s. 37; П. В. Халютин, *Крестьянское хозяйство в России. Извлечение из описаний хозяйств, удостоенных премий в память трехсотлетия царствования дома Романовых, Т. 1, Привислинская губернии Варшавская, Калишская, Келецкая, Ломжинская, Люблинская, Петроковская, Плоцкая, Радомская, Сувалжская*, Петроград 1915, s. 16-17; K. Lewalski, *Duchowieństwo katolickie w Królestwie Polskim wobec wybranych uroczystości państwowych w latach 1894-1914*, „Roczniki Teologiczne” 2005, z. 2, s. 78-79. W 1913 r. w Rosji wydano 402 publikacje dotyczące rocznicy w nakładzie ponad 4 mln egzemplarzy.

p. Łomża	55 441	53 618	109 059	3 399	2 583	5 882	114 941
m. Maków	3 787	3 774	7 561	962	398	1 360	8 921
p. Maków	39 345	38 700	78 045	2 764	2 346	5 110	83 155
m. Tykocin	3 509	3 620	7 129	456	418	874	8 003
p. Mazowieck	46 203	46 083	92 286	3 950	2 877	6 827	99 113
m. Ostrołęka	5 383	5 800	11 183	1 148	1 012	2 160	13 343
p. Ostrołęka	46 505	45 591	92 096	3 088	2 191	5 279	97 375
m. Ostrów	6 342	6 301	12 643	1 490	1 192	2 682	15 325
p. Ostrów	54 176	53 464	107 640	2 551	1 954	4 505	112 145
m. Szczuczyn	3 335	2 992	6 327	889	686	1 575	7 902
p. Szczuczyn	39 940	38 490	78 430	3 025	2 349	5 374	83 804
Razem	356 444	369 759	726 203	29 301	24 078	53 379	779 582

Źródło: *Обзор Ломжинской губернии за 1913 год*, Ломжа 1913, s. 11.

Dla zestawienia porównawczego warto przytoczyć liczbę mieszkańców miast sąsiadujących z Ostrołęką na 1 stycznia 1914 r. Ostrołęka była drugim pod względem liczby mieszkańców miastem guberni łomżyńskiej. Sąsiedni Pułtusk należał do guberni warszawskiej, a Przasnysz i Ciechanów do guberni płockiej¹⁴:

1. Ciechanów - 9 911 mieszkańców
2. Kolno - 6 641 mieszkańców
3. Łomża - 26 726 mieszkańców
4. Maków Mazowiecki - 7 149 mieszkańców
5. Ostrów - 13 502 mieszkańców
6. Ostrołęka - 13 564 mieszkańców
7. Przasnysz - 10 579 mieszkańców
8. Pułtusk - 16 248 mieszkańców
9. Różan - 5 609 mieszkańców

Według nowej ordynacji wyborczej do trzeciej Dumy Państwowej z 25 czerwca 1907 r. wybory miały kurialny i wielostopniowy system głosowania. W celu ich przeprowadzenia powoływano Komisje Powiatowe do Spraw Wyborów do Dumy Państwowej. W powiecie ostrołęckim liczyła ona sześć osób. Na przewodniczącą Komisji powołano przedstawiciela Sądu Okręgowego w Łomży – Siergieja Nikołajewicza Wierchowskiego, członkami wybrano: właściciela majątku Rębisze Stanisława Budnego, burmistrza Ostrołęki Bronisława

¹⁴ AAN, TRS sygn. 51, Sprawy samorządu. W. Wakar, Miasta prowincjonalne Królestwa Polskiego (referat opracowany przez W. Wakara), mps, s. 3-4.

Wincentego Dębickiego, komisarza ds. włościańskich Andronika Michajłowicza Girillowicza, inspektora podatkowego Leonida Aleksandrowicza Sobczakowa i sędziego gminnego Feliksa Wojciechowskiego¹⁵.

W tym samym 1909 r., przeprowadzono wybory do Rady Państwa Cesarstwa Rosyjskiego. O nikłym zainteresowaniu tymi wyborami może świadczyć fakt, że wzięło w nich udział 33 osoby, czyli 17,2% uprawnionych w guberni. Według statystyki wyborczej do Rady Państwa na terenie guberni łomżyńskiej w 1909 r. z pow. kolneńskiego czynne prawo wyborcze posiadało 17 mężczyzn, a bierne 5, w pow. łomżyńskim – 41 i 5, makowskim – 12 i 1, mazowieckim 37 i 9, ostrołęckim 13 i 0, ostrowskim 42 i 1, szczuczyńskim 30 i 4. W sumie czynne prawo wyborcze miało 192, a bierne 25 mężczyzn¹⁶.

Trzecia Duma Państwowa została rozwiązana po pełnej pięcioletniej kadencji 9 czerwca 1912 r. W celu przeprowadzenia wyborów do IV Dumy Państwowej władze rosyjskie dokonały nowego podziału uprawnionych do udziału w głosowaniu na cztery kurie: większej własności ziemskiej, chłopską, miejską i robotniczą. W kurii większej własności ziemskiej, tak jak i w kurii miejskiej, wybory miały charakter dwustopniowy. Prawo głosu miała osoba o odpowiednim cenzusie majątkowym. Jeden pełnomocnik przypadał na 100 dziesięcin ziemi lub na nieruchomość o wartości 15 tys. rubli. W kurii wiejskiej wybory miały charakter czterostopniowy. Z dziesięciu zagród wybierano przedstawiciela na zebranie gminne, które wybierało dwóch pełnomocników na zjazd powiatowy, gdzie z kolei wybierano przedstawiciela na zjazd gubernialny, wybierający posłów do Dumy. Zjazdom prawyborczym z udziałem pełnomocników w powiecie przewodniczył sędzia pokoju. Listy uprawnionych do uczestniczenia w zjazdach powiatowych przygotowywały urzędy powiatowe i miejskie. Spisy wyborców były drukowane w „Wiadomościach Gubernialnych” na sześć tygodni przed wyborami. Prawa wyborczego nie posiadały kobiety oraz osoby, które nie przekroczyły 25 roku życia, uczące się, żołnierze i marynarze w służbie czynnej. Do Komisji Powiatowej Ostrołęckiej do Spraw Wyborów do Dumy Państwowej powołano na przewodniczącego członka Sądu Okręgowego z Łomży Pawła Aleksiejewicza Albowa, na członków: burmistrza miasta Ostrołęki Adama Dmochowskiego, komisarza ds. włościańskich Nikołaja Jerofiejewicza Kirjanowa, właściciela majątku w Łazku Gustawa Pajewskiego, powiatowego

¹⁵ *По выборамъ в Государственную Думу*, „ЛГВ” № 32 z 24/11 VIII 1907 r., s. 1. Trzecia Duma Państwowa przetrwała pełną pięcioletnią kadencję do 1912 r. Pierwsza została rozwiązana przez cara po zaledwie dziesięciu tygodniach pracy, druga po trzech miesiącach.

¹⁶ *Statystyka wyborcza*, „Słowo” nr 230 z 7 X 1909 r., s. 2.

inspektora podatkowego Jewgrafa Jewstafiewicza Rinka i sędziego gminnego Feliksa Wojciechowskiego. Zastępcą został właściciel majątku w Brzeźnie Stanisław Marchwicki¹⁷.

Ukazem carskim z 26 czerwca 1885 r. przekształcono dotychczasowe urzędy pocztowe i telegraficzne, tworząc jednolite urzędy pocztowo–telegraficzne. Na terenie guberni łomżyńskiej w 1912 r. było 38 urzędów, jeden przypadał na około 259 km² i 16700 mieszkańców, w guberni płockiej 32 urzędy na 266 km² i 21700 mieszkańców. Urzędy i oddziały pocztowo-telegraficzne na terenie Królestwa Polskiego wchodziły w skład trzech okręgów pocztowo-telegraficznych. Gubernia łomżyńska podlegała Zarządowi Grodzieńskiego Okręgu Poczto-Telegraficznego kierowanemu przez naczelnika Grigorija Sergiejewicza Szczerbaczewa, gubernia płocka Zarządowi Warszawskiego Okręgu Poczto-Telegraficznego¹⁸.

Jedną z form działalności urzędów pocztowo-telegraficznych było prowadzenie kas pocztowo-oszczędnościowych. Do zalet działalności tych kas należało świadczenie usług w dni świąteczne, co umożliwiało skorzystanie ze zgromadzonych wkładów przez osoby z terenów wiejskich, zajętych pracą w dni powszednie. Jeszcze 14 lipca 1917 r., po wywiezieniu kapitałów z Królestwa Polskiego do Rosji, liczba osób posiadających wkłady na książeczkach kas pocztowo-telegraficznych z terenu guberni łomżyńskiej wynosiła 8858, w tym miało je 1346 osób z powiatu ostrołęckiego¹⁹.

Jednym z wyznaczników rozwoju cywilizacyjnego i ekonomicznego kraju była liczba posiadanych przez abonentów aparatów telefonicznych. W Królestwie Polskim na 1 stycznia 1914 r. było 43312 szt. aparatów i jeden przypadał na 2,8 km² i 288 mieszkańców. To niezbyt precyzyjny wskaźnik, ponieważ stosunki te zawiązały duże miasta, takie jak Warszawa, Łódź czy Lublin. Sieć telefoniczno-telegraficzna obejmująca Łomżę, Ostrołękę i Zambrów była podporządkowana kierownikowi sieci z siedzibą w Łomży. Prowincja była dość uboga i zróżnicowana po względem nasycenia sprzętem i długością linii telefonicznych. W guberni łomżyńskiej było tylko 173 aparaty telefoniczne, w płockiej był wyższy i wynosił 463. Jeden aparat obejmował swoim zasięgiem 56,9 km² i 3655 mieszkańców w guberni łomżyńskiej, w płockiej 20,1 km² i 1500 mieszkańców²⁰. Statystyka była ponownie zawiązana przez większe

¹⁷ *Уездный комиссий*, „ЛГВ” № 30 z 10 VIII/28 VII 1912 r., s. 1.

¹⁸ *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Janickiego, Warszawa 1918, s. 174; *Памятная... на 1914 год*, s. 51.

¹⁹ J. Pietruszewski, *Poczta, telegraf i telefon w Królestwie Polskim*, Warszawa 1917, s. 38, 80.

²⁰ *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Janickiego, Warszawa 1918, s. 175; A. Dobroński, *Potencjał...*, s. 124. W samej Warszawie było zarejestrowanych 31952 aparaty, a w Łodzi – 4503 aparaty telefoniczne. Opłata telefoniczna za trzyminutową rozmowę wahała się od 10 do 75 kop.

ośrodki administracyjne. Dane wyraźnie wskazują na bardzo słabo rozwiniętą sieć telefoniczną na terenie Królestwa Polskiego. W 1913 r. niektórzy naczelnicy powiatów zwrócili się do zarządów gminnych o rozpoczęcie starań na założenie linii telefonicznych pozwalających na szybsze i łatwiejsze załatwianie wszelkich spraw administracyjnych²¹.

Streszczenie

Artykuł ukazuje sytuację na Mazowszu Północno-Wschodnim w ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej. Przedstawiono między innymi dane statystyczne dotyczące zaludnienia miast tego regionu, a także podział administracyjny. Wymieniono także wiodących urzędników sprawujących swoje funkcje w przededniu wybuchu I wojny światowej. Autor przedstawił także mniej znane fakty dotyczące rozwoju cywilizacyjnego Mazowsza Północno-Wschodniego.

Summary

This article examines the situation in Northeastern Mazovia in the final years before the outbreak of World War I. It presents, among other things, statistical data on the population of the region's cities and the administrative division. It also lists leading officials serving in their positions on the eve of World War I. The author also presents lesser-known facts about the civilizational development of Northeastern Mazovia.

Słowa kluczowe

Mazowsze, Mazowsze Północno-Wschodnie, I wojna światowa, gubernia łomżyńska

Keywords

Masovia, North-Eastern Masovia, World War I, Łomża Governorate, Mazovia, North-Eastern Masovia, World War I, Łomża Governorate

²¹ *Telefony powiatowe*, „Kurjer Poranny” nr 103 z 15 IV 1913 r., s. 1.